

Porthan, Juusten och biskopskrönikan

Matti Klinge, *Mikä mies Porthan oli?* [Hvad var Porthan?]. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Tietolipas 116. 104 s. Juva 1989.

Paulus Juusten, *Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*, edidit Simo Heininen. Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 143. 97 s. Helsinki 1988.

Paavali Juusten, *Suomen piispainkronikka* [Finlands biskopskrönika], suomennos ja selitykset Simo Heininen, Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 476. 78 s. Pieksämäki 1988.

Simo Heininen, *Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta* [Den finländska historieskrivningens uppkomst]. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 147. 129 s. Helsinki 1989.

Till 250-årsminnet av Henrik Gabriel Porthans födelse den 9 november 1739 utgav Matti Klinge 1989 i Finska litteratursällskapets serie *Tietolipas* sju essäer som belyser Porthans tanke- och idévärld ur olika aspekter. Sex av dem har varit publicerade tidigare, några t.o.m. flera gånger. Tre har också utgivits på svenska (M. Klinge, *Runebergs två fosterland*, 1983, s. 31–51 och 156–168. Dens., *Professorer*, 1989, s. 83–88). En essä 'Porthanin estetiikasta' (om Porthans estetik) har skrivits enkom för detta verk. Här presenteras ett föreläsningsmanuskript, som efter skiftande öden numera befinner sig i Klinges ägo.

Nyttan med en utgåva av detta slag är att författarens samtliga uppsatser om Porthan nu kan studeras inom samma pärmar. Samtidigt nödgas läsaren acceptera vissa upprepningar och överlappningar i framställningen. Som ett prov på uppsatsernas art skall jag presentera den äldsta av dem 'Mikä mies Porthan oli?' (Hvad var Porthan?). Den publicerades första gången 1974 i *Parnasso* och har fått ge namn åt hela samlingen.

Frågan "Hvad var Porthan?" ställdes ursprungligen av Fredrik Cygnaeus vid mitten av 1850-talet i samband med insamlingen av medel för Porthanstatyn i Åbo (1854 hade femtio år förflutit sedan Porthans död). Detta var första gången i Finlands historia som ett nationalmonument tillägnades en person. Men hur kom det sig, frågar Klinge, att de som stod i spetsen för projektet Fredrik Cygnaeus, J.V. Snellman m.fl. engagerade sig för Porthan trots att de hade svårt att erkänna hans storhet. Porthan var enligt deras mening föga känd utanför de snäva akademiska

kretsarna. Inte heller inom vetenskapen var han enligt t.ex. J.V. Snellman någon absolut banbrytare. Hans viktigaste arbete var en kommenterad edition av Paul Juustens biskopskrönika. Här framträdde han mera som en samlare än som vetenskapsman. Men ändå var det han som fick statyn. Klinges förklaring till denna inkonsekvens är följande. Initiativet aktualiserades vid en tidpunkt, då den av Runeberg besjungna kärleken till landet Finland övergick till intresse för kulturen, "som byggde på en medveten idealisering av historiska minnen". Det var här Porthan hade gjort en insats. Han var den första hos vilken man tyckte sig finna spår av ett slags "folkande". Detta var enligt Klinge orsaken till att han drygt femtio år efter sin död blev föremål för en nationell hyllning. Uppsatsen är, som synes, rik på överraskande iakttagelser och idéer. Detsamma gäller även flere av de andra studierna i samlingen.

Något som författaren i dessa ofta återkommer till och som synes ha blivit det organiserande centret i Porthans tankevärld var de intryck han mottog under en längre vistelse i Göttingen 1779. Där lärde han sig nödvändigheten av att tillämpa empiriska analysmetoder jämväl på det historiska källmaterialet, som därför måste underkastas en kritisk prövning. Detta medförde att han efter hemkomsten omvärderade sin förra inställning till exempelvis den folkliga diktningen i Finland. Från att i sina tidigare undersökningar *De poesi Fennica* ha värderat den positivt som historisk källa blev han under 1780-talet alltmer kritisk till densamma. Sammanhangen kring dessa förändringar i synsättet utreds med elegans bl.a. i 'Porthans två folk'.

Under dessa omständigheter framstår det som helt naturligt att Porthan efter vistelsen i Göttingen fick nytt intresse för en kritisk edition av Paul Juustens redan nämnda biskopskrönika. Härtill bidrog såsom Klinge visar ytterligare att Porthan i Göttingen stiftade bekantskap med August Ludvig von Schlözer, som utifrån samma ideologi var sysselsatt med utgivningen av Nestorskrönikan.

Som vi ser har Klinge bemödat sig om att ställa in Porthans idéer och agerande i ett allmäneuropeiskt sammanhang. Han har också lyckats visa på iögonenfallande åsiktsdifferenser mellan den yngre och den äldre Porthan. Perspektivet på honom som akademisk lärare, vetenskapsman och kulturpersonlighet har breddats. Notapparat och litteraturreferenser saknas i detta arbete. Denna brist uppvägs inte helt av källhänvisningarna inne i texten.

*

I Porthans spår ifråga om ambition att bringa Juustens biskopskrönika i vederhäftig form till forskarnas och allmänhetens kännedom följer i våra dagar Simo Heininen, professor i allmän kyrkohistoria vid Helsingfors universitet. Han har åren 1988–1989 gett ut en ny edition

på latin av biskopskrönikan. I anslutning härtill har han även gjort en ny finsk översättning. Den latinska utgåvan beledsagas av en inledning på tyska, där Paul Juusten presenteras och trädningen av krönikans text från medeltiden och fram till våra dagar klarläggs.

Krönikan utgavs för första gången i tryck av Christian von Nettelblad år 1728. Hans text byggde på en handskrift, som tillhörde miniatyrmålaren Elias Brenner i Stockholm, prästson från Österbotten. Porthan använde för sin utgåva ytterligare tvenne handskrifter. Den ena lånade han sannolikt år 1782 av ärkebiskop C.F. Mennander. Den andra hade han påträffat i akademibiblioteket i Åbo. Under arbetet med kommentarerna, som utarbetades mellan 1784 och 1800, stötte han ytterligare på tre handskrifter.

Sedan Porthans dagar har ännu några handskrifter påträffats. De är nu sammanlagt elva. Heininen har granskat dem med berömvärd omsorg och grupperat dem enligt läsarna i tvenne huvudgrupper. Härtill kommer några som visar beroende av båda grupperna. På basen av sin kritiska granskning av handskrifterna har Heininen rekonstruerat Juustens text (s. 49–83). Det läsaren saknar är en fylligare redogörelse för hur författaren härvid gått tillväga. Nu nödgas man i stor utsträckning själv sluta sig till detta. Heininen tycks inte ha lagt någon av de kända handskrifterna till grund för utgåvan utan han har utgående från hela textmaterialet skapat en egen version.

På basen av den nya latinska utgåvan av biskopskrönikan har Heininen även publicerat en finsk översättning av densamma. Denna översättning ersätter den enda tidigare existerande, nämligen den som Helmer Winter år 1943 (bearbetad utgåva 1956) gjorde på basen av en i fråga om tidsangivelserna inte helt lyckad svensk översättning av Wolfgang Schmidt. Heininens finska text förefaller att vara lätt tillgänglig. Han har upplöst latinets långa meningar och tunga konstruktioner i korta och enkla satser.

Översättningen föregås av en inledning om krönikans uppkomst och källunderlag. Texten är dock inte exakt densamma som i den tyska inledningen till den latinska utgåvan. Författaren räknar synbarligen med att de bägge utgåvorna får olika läsekretsar och har försökt anpassa framställningen härefter.

*

Utöver editionen och översättningen av Juustens biskopskrönika har Heininen även utgett en undersökning om dess historiska tillkomst, *Suomalaisen historiankirjoituksen synty*. Författaren inleder sin studie med ett kapitel som han kallar 'Wittenbergin perintö' (Arvet från Wittenberg). Här beskrivs Luthers och framför allt Melanchtons syn på

kyrkohistoriens ställning och betydelse. Den visade hur den rena urkyrkan fördärvades under medeltiden av påvarna och hur Gud låtit den uppstå i ny renhet genom reformationen.

Undersökningen fortsätter med ett kapitel kallat 'Juustenin historian-käsitys' (Juustens historieuppfattning). Som källor nyttjar han förutom biskopskrönikan även Juustens företal till den postilla han skrev i rysk fångenskap samt 1573-års synodalstatuter.

Av Heininens skildring framgår det tydligt att det ifråga om historiesynen råder en klar diskrepens mellan krönikan och förordet. I den förra betonas kyrkans kontinuitet och förnyelse. Medeltidskyrkan fördöms inte, vilket man kunde ha väntat. Framställningen tycks snarast ha syftat till församlingens uppbyggelse. En förklaring till detta kan vara att Juusten redigerade en text som tillkommit under medeltiden. I förordet till postillan bedömde Juusten däremot medeltiden negativt. Här skrev han självständigt och ville legitimera en evangelisk förkunnelse. I statuterna av 1573 intog han dock ånyo en hållning snarlik den vi möter i krönikan. Juustens historiesyn tycks ha varierat efter omständigheterna.

I de två följande kapitlen behandlar författaren med stor grundlighet byggstenarna i krönikan. Huvudkällan är det s.k. Palmskiöldska fragmentet, som innehåller biografier om de aderton första biskoparna i Åbo och en oavslutad levnadsteckning om den nittonde (Konrad Bitz). Från och med biskop Hemming kom även Åbo domkyrkas svartbok med i bilden. Härutöver nyttjades även en del annalistiskt material, som Heininen i bilageform fogat till undersökningen. I översiktliga tabeller visar han också vilken utsträckning de olika källorna använts. Framställningen verkar att vara både solid och åskådlig.

I det sista kapitlet ägnar författaren mycken möda åt att klarlägga hur texten i krönikan byggts upp. Genom parallelltryck visar han inte bara att likheten mellan Palmskiöldska fragmentet och krönikan är stor ifråga om de sexton första biskoparna utan han klarlägger vad som tagits med ur fragmentet till krönikan och vad som uteslutits.

Från och med Hemming tillkom en rad nya källor. Kröniketexten för t.ex. Magnus II Tavast måste dock ha blivit concipierad av någon annan än Juusten, ty det är föga troligt att denna skulle ha prisat en katolsk biskop på det sätt krönikan nu gör. Samtidigt avvisar Heininen — synbarligen med all rätt — J a l m a r i J a a k k o l a s försök att göra Magnus III Stiernkors till krönikans egentliga författare. Dock är det naturligt att Juustens egen insats blev allt större mot slutet av krönikan. T.ex. den njugga beskrivningen av Michael Agricolas insatser tros botten i de personliga misshälligheter, som rådde mellan denne och Juusten.

De här anmälda böckerna ger ett längdsnitt av forskningen kring Juustens biskopskrönika. Processen började, såsom Klinge visar, på allvar

med att Porthan i Göttingen lärde sig vikten av att även historikerna bygger på ett kritiskt sovrat källmaterial. Och den slutar – tillsvidare – med Heininens gedigna undersökning om krönikeförfattarnas källor och metod.

Bill Widén

Bokauktion och offentlighet

Anita Ankarcrona, *Bud på böcker. Bokauktioner i Stockholm 1782–1801. Traditionen – böckerna – publiken*. Diss. Litteraturvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. 308 s. Stockholm 1989.

Böcker har sålts på auktion i Sverige sedan åtminstone 1664, då en regelrätt bokauktion efter katalog hölls i Stockholm. 1674 inrättades en auktions- och adresskammare med uppdrag att sörja för försäljning av gamla böcker bland många andra uppgifter. Efter 1703 sköttes bokauktionerna i Stockholm av en särskild bokauktionskammare. Under 1700-talet fördes en lång dragkamp mellan statlig och kommunal myndighet, mellan kanslikollegium och magistraten i Stockholm, om rätten att övervaka bokauktionerna.

Anita Ankarcronas undersökning av handeln med gamla böcker i det sena 1700-talets Stockholm bygger på ett omfattande källmaterial av handskrivna bokkataloger, auktionsprotokoll och kontoböcker. Hon har valt perioden 1782-1801 för sin detaljstudie, då källmaterialet från denna period är förhållandevis heltäckande. I snitt omsatte Stockholms bokauktionskammare cirka 15.000 titlar per år. Auktion hölls regelbundet två eller tre gånger i veckan med undantag för ett sommaruppehåll. Ankarcrona har med ett statistiskt slumpval gallrat ut 608 transaktioner omfattande 847 titlar som bas för sin analys och kan presentera tabeller omfattande 847 nummer med uppräknande av boktitlar, säljare och köpare. Ett mindre antal boktitlar saknas p.g.a. luckor i källmaterialet. Böckerna indelas ämnesvis i 22 klasser och auktionernas kunder socialt i 12 huvudgrupper.

Det är främst i Frankrike historiker studerat bokinnehav för att dra slutsatser om idéströmmar och mentalitetsskiften. Där har den inspirerande frågeställningen framför andra varit i vilken mån upplysningslitteraturen kan sägas ha förberett revolutionen. I Sverige har liknande frågeställningar inte tillämpats på handeln med böcker. Ankarcrona har inte heller några föregångare som använt sig av ett lika omfattande käll-